

הפילוג הפנים-פלסטיני כמחולל שינוי ביחס לסכסוך עם ישראל

יוחנן צורף

השנים 1987-2000, מפרוץ האינתיפאדה הראשונה ועד ערב האינתיפאדה השנייה, הן התקופה המכוננת שעיצבה את הסכסוך הישראלי-פלסטיני כפי שהוא מוכר היום – סכסוך על גבולות ולא סכסוך קיומי, עם ממד דתי משמעותי אך לאו דווקא הגמוני. ניתוח מערכת היחסים בין פתח לבין חמאס באותן שנים חושף מאבק בין השניים שמאתגר את חמאס, ולעיתים אף מחייב אותה להשלים עם נחיתותה ביחס לפתח.¹ מניתוח השיח שלהן ודרכי התמודדותן של כל צד עם הטיעונים שמעלה יריבו עולה קשר בין החיכוך המתחולל בתוך הזירה הפלסטינית לבין תהליכים של פרגמטיזם, ואולי גם מעין השלמה עם המציאות. בחיכוך פנים-פלסטיני זה, ישראל הייתה ונשארה שחקנית מרכזית ובעלת השפעה על תוצאת התחרות בין שני ארגונים אלה ובין דרכם.

מילות מפתח: פילוג, פלסטינים, פתח, חמאס, ישראל, פרגמטיזם

מבוא

למעלה מ-100 שנה מעצב הסכסוך עם ישראל את אופייה של החברה הפלסטינית. הוא היה הבסיס לסולידריות ולהווי הפנימי שהתפתח בין מרכיביה והמקור לאתוס שעיצב אותה כישות לאומית. הנרטיב, הסיפור שהועבר מאב לבן ממשיך אומנם לאחד את כל מרכיבי החברה הפלסטינית, אך הוא הולך ונסדק ככל שהדיבורים בעניין שמירה על העקרונות הלאומיים והנאמנות לדרך מתנגשים עם עמדות פרגמטיות המבטאות הכרה במגבלות היכולת העצמית. ההיסטוריה הפלסטינית אומנם רצופה מחלוקות, משברים ויריבויות עוד טרם הגעתה של התנועה הציונית

ד"ר יוחנן צורף הוא מומחה לעניינים פלסטינים המשרד לענייני מודיעין.

לכאן, אך דומה שהחיכוך המתמיד עם ישראל מאז העליות הציוניות לארץ (ראשית המאה ה-20) העצים את האתגר שעיימו הם נדרשו להתמודד, וחולל מתחים רבים בתוך החברה הפלסטינית. זו ניצבה בתחילה ספק משתאה ספק חסרת אונים נוכח היוזמה והפעלתנות הציונית, התקשתה ליצור מכנים משותפים שיאחדו את הציבור סביב מטרה משותפת, וככל שחלף הזמן גדל האתגר, גברו המחלוקות והחריפו קשיי ההתמודדות עימו.

יריבויות אלה פיזרו את הכוח והחלישו מאוד את ההתנגדות לנוכחות היהודית. רק הקמתה של תנועת פתח והשתלטותה על אש"ף (1968), שהיה עד אז בשליטת מדינות ערב, יצרה בפעם הראשונה כתובת פלסטינית אחת. הסיסמה "אש"ף – הנציג הבלעדי של העם הפלסטיני" לא הייתה עניין של מה בכך,² אלא הישג עצום בעיני פלסטינים רבים. הוא ביטא לא רק שינוי בדפוס המאבק בישראל אלא גם תחושה של אחדות מטרה וסולידריות פנימית, שעד אז נתפסו כיעד שאינו ברה"ש. תנועת פתח כמחוללת השינוי נהנתה לאורך שנים ממעמד של ראשונה בין שווים, של אחות בכורה, איש לא ערער על ההגמוניה שלה ומרבית הציבור הזהדה עם היעדים הלאומיים שהציבה. המציאות שבה יש גוף פלסטיני אחר בדמות חמאס, המצליח לקרוא עליה תיגר ואף מהווה אלטרנטיבה לשלטונה, חדשה יחסית. מציאות זו חוצה את העם הפלסטיני לשניים, מחדדת את ההבדלים בין המחנות ומטשטשת את הממד החמולתי-מקומי שהיה דומיננטי יותר בעבר. עד 1987 לא היה מי שיאתגר את ההגמוניה של פתח, שנתפסה כמי שמבטאת את הקול הכלל פלסטיני. האתגר שהניחה חמאס לפתחה ערער גם על הבלעדיות של אש"ף כנציג העם הפלסטיני והציב אלטרנטיבה להגמוניה שלו. ניצחון חמאס בבחירות ב-2006 חשף את המעמד השוויוני כמעט של שני הארגונים הללו בציבור, אשר לא ניתן היה לכימות בשנים 1987–2000.

הפילוג הפנים-פלסטיני במתכונת המוכרת מאז 1987 והחיכוך שהוא יוצר בין שני המחנות מחוללים שינויים בעמדות הצדדים ביחס לסכסוך עם ישראל וביחס למוטיבציה להמשיך להילחם נגדה. הפילוג חזק יותר מן החיכוך הישיר משום החולשה הפנימית שהוא חושף בין הצדדים הניצים וההכרה המתחזקת בשנים האחרונות, בעיקר בחמאס, באי-יכולתה להביא לפתרון הבעיה הפלסטינית ללא שיתוף פעולה עם יריבתה.³ על כן, הקריאה לפיוס ולאחדות השורה מופנית מכל חלקי החברה לעבר שני היריבים הללו.

הפילוג – סוג של לאומיות?

"ממתי הפילוג הוא סוג של לאומיות?" זעק כרוז חמאס שפורסם (18 באוגוסט 1988) ימים אחדים אחרי הכרזת המלך חוסיין על התנתקותה של ירדן מהגדה המערבית.⁴ מנסחי הכרוז ראו במהלך הירדני פעולה הפוגעת באחדות השורה

הערבית ומותירה את הפלסטינים לבדם מול ישראל.⁵ חמאס העריכה כבר בחודשים הראשונים של האינתיפאדה הראשונה כי בראיית הזרם הלאומי אין מדובר במהלך שתכליתו לשחרר את פלסטין מן הים עד לנהר, כפי שהיה מקובל לחשוב עד אז, אלא לכונן מדינה פלסטינית לצידה של ישראל.⁶

זאת, בעוד המפקדה הלאומית המאוחדת של האינתיפאדה שאיגדה את כל פלגי אש"ף העלתה על נס בכרוז שפרסמה (5 באוגוסט 1988) את ההתנתקות הירדנית מן הגדה המערבית, וראתה בה את אחד ההישגים החשובים ביותר של "ההתקוממות העממית הגדולה", שנועדה לחזק את מעמד אש"ף כנציג הבלעדי של העם הפלסטיני.⁷ שבועות אחדים לאחר מכן גינתה המפקדה בכרוז אחר (6 בספטמבר 1988) את חמאס, בשל ניסיונותיה לקבוע סדר יום משלה ולהטיל ימי שביתה נוספים על הציבור באופן "המקלקל את השורה, פוגע באחדות ומחליש את המאבק המשותף". הכרוז גם קרא לחמאס להתאחד "עם העמדה הלוחמת".⁸ כרוז אחר שפורסם (20 בנובמבר 1988) ימים אחדים אחרי הכרזת העצמאות הפלסטינית פונה אל חמאס מתוך עמדה פטרונית ואומר: "המפקדה פונה למספר גורמים פונדמנטליסטיים בבקשה להעדיף את האינטרס הלאומי... של עמנו... על פני הנחות היסוד והאינטרסים הכיתתיים שלהם..."⁹

האמת היא שמחוללי האינתיפאדה כלל לא התכוונו לפלג את הציבור הפלסטיני. הם חיפשו דרך חדשה, תחליף לכוח הפלסטיני שאבד ולפיזור הרב שיצרה מלחמת לבנון הראשונה (1982) אחרי גירוש אש"ף מלבנון. הזירה הפלסטינית נותרה למעשה עם הנהגה מפוזרת, חלשה, רחוקה ממוקדי ההתרחשויות וסופגת ביקורת נוקבת מבית על המציאות הפנים־פלסטינית הקשה.¹⁰

מובילי האינתיפאדה, בוגרי הכלא הישראלי ואקדמאים, היו ברובם בעלי זהות פוליטית לאומית מתנועת פתח ומהחזית העממית והדמוקרטית, שחיפשו דרכים חדשות למאבק יעיל יותר בישראל מאשר בעבר.¹¹ חלקם ניצלו את השהייה בבתי הכלא ללימודים ולשיפור ההשכלה. הם גילו התעניינות בהיסטוריה של התנועה הציונית, מה שהוביל אותם להכרה בחשיבותה של דעת הקהל בישראל ובהשפעתה על הממשלה בתהליך קבלת ההחלטות. הם גם למדו על חשיבות מערכת היחסים הבינלאומית בדגש על הסימביוזה המיוחדת בין ישראל לארצות־הברית ועל הגיבוי מצד הקהילה הבינלאומית, שהמשיכה לדרוש מהפלסטינים להניח את הנשק ולהיענות לקריאות הישראליות להסדר שלום.

כאן נפתח למעשה מאבק איתנים בין שני הפלגים פתח וחמאס, בעוד הציבור נתון כולו בתחושה של התרוממות רוח וחדור אופטימיות לאור האחוזה והאחדות שנתגלו לנגד עיניו. המאבק שהתפתח העמיק ככל שהתחדדו ההבדלים בין השניים וככל שהצליחה חמאס לחזק את מעמדה כחלופה לתפיסה שהובילה פתח. עד אז נהנתה פתח ממעמד קונצנזואלי. היא הגדירה את עצמו כתנועה לאומית וסירבה

לאמץ אידיאולוגיה חברתית, כלכלית או דתית כלשהי. הוא ביקשה להיות בית לכל פלסטיני.¹² לעומת זאת, חמאס הצליחה לשכנע רבים שיש חלופה דתית לאומית מוצקה יותר ועמידה יותר. בכתביה ובמסריה הדגישה חמאס את היותה פלסטינית ואסלאמית ברוזמנית, ולא נרתעה מן הביקורת שהטיחו בה יריביה מארגון פתח על כך ששמה אינו נושא כלל את המילה פלסטין (חמאס – תנועת התנגדות אסלאמית), ופלסטין אינה עומדת בראש מעייניה, אלא האסלאמיזציה של החברה הפלסטינית.

יריבות זו הגיעה לשיא עם הכרזת העצמאות הפלסטינית באלג'יר (15 בנובמבר 1988), כאשר התחוללה תפנית שבראית חמאס אימתה את כל החששות שקיננו באנשיה עד אז. לא עוד סילוק ישראל מן האזור, לא עוד מדינה פלסטינית בין הים לנהר, לא עוד אי-הכרה ו"מהפכה עד הניצחון", אלא מדינה לצד ישראל על בסיס של שיתוף פעולה, שכנות טובה ונורמליזציה. בהכרזת העצמאות הבהירה למעשה המועצה הלאומית הפלסטינית כי היא מקבלת את תוכנית החלוקה שדחתה בשנת 1947 ומבקשת לכוון מדינה לצד מדינת ישראל, תוך הבהרה שהיא מכבדת את כל החלטות מועצת הביטחון והעצרת הכללית של האו"ם. הללו כוללות כידוע החלטות שנדחו עד אז על ידי אש"ף כמו 242 ו-338, הקוראות לנסיגת ישראל מכל השטחים שכבשה בשנת 1967 או מחלקם.¹³ הבכירים הפלסטינים דיברו בבירור על גבולות 1967 והביעו רצון להביא את הדברים לידיעת הישראלים.

גילויי התמיכה הרבים ועצרות הניצחון שהתקיימו ברחבי רצועת עזה והגדה המערבית העניקו חיזוק למפקדה הלאומית המאוחדת של האינתיפאדה. בעיני רבים שראו באש"ף נציג בלעדי שלהם היה זה מהלך נכון, עקב ההתעניינות הרבה שהוא עורר בקהילה הבינלאומית והציפייה הגוברת לתגובה ישראלית. חמאס היתה ערנית ולא התעלמה מן התמיכה הרחבה ביריבתה. התחושה הייתה שהאתגר הניצב בפניה גדול משהיה טרם ההכרזה, בשל המאבק שעליה לנהל מעתה על ליבו של הציבור. על כן עשתה חמאס ניסיון לשלב את רעיון המדינה בקווי 67' בתפיסתה האסלאמית.¹⁴ העמדה שגבשה הייתה לכוון מדינה בתנאי שלא תהיה כרוכה בהכרה בישראל ולא תהווה בסיס לסיום הסכסוך,¹⁵ אולם הדברים התפתחו בכיוון שונה. הדיאלוג התכוף בין נציגי הזרם הלאומי תומכי אש"ף לבין חוגים רבים בחברה היהודית בישראל, הביקורים הרבים של קבוצות ישראליות בתוך רצועת עזה ובגדה המערבית, שביעות הרצון ההדדית של המשתתפים וההתעניינות הבינלאומית הרחבה – כל אלה העידו בראיית חמאס על עומק התפנית המתרחשת. כבר לא דובר על כוונות או על רעיונות שיש לדון בהם, אלא על מדיניות שיישומה עומד על הפרק.

נוצר קרע ממשי בתוך הבית הפלסטיני, שהחליש במידה רבה את המאבק שביקשו מחוללי האינתיפאדה לקיים. הגילויים השליליים שלו באו לידי ביטוי

בהיענות הולכת ופוחתת להנחיות הכרוזים שהפיצו שני הארגונים, ומידת ההיענות הייתה למבחן כוח של כל אחד מהם. אם מתקיימת שביתה ביום שקבע כרוז מסוים, משמע שיש ציות לארגון שפרסם את הכרוז; ואם אין ציות או הציות חלקי, הדבר מתפרש כפגיעה בכוחו. עם הזמן הבינו הארגונים הללו שימי השביתה מהווים נטל כבד על האוכלוסייה וצמצמו אותם, אבל זה לא הפחית מן המתח ההדדי. האשמות בבגידה, בנורמליזציה, בתבוסתנות, בהונאת הציבור, בנטישת העקרונות הלאומיים המקודשים שבו ועלו בכתבי חמאס ובהופעות אנשיה בפורומים ציבוריים שונים. הם סירבו להיפגש עם אנשי פתח ואש"ף, ראו בהם בוגדים וטענו ש"לא ניתן לשבת איתם בצוותא", "אסור להניח לאש"ף לקבל את הרושם שחמאס הולכת אחריו לעבר הסדר מדיני".¹⁶

עם זאת, שני הצדדים ביקשו להימנע מעימות אלים. בחמאס חששו שעימותים יוסיפו לנחיתותה בעיני הציבור. אנשיה העדיפו להסתפק בהבעות מחאה, בכתביה של טקסטים ביקורתיים ובעצרות המוניות. גם יריביהם בפתח ובמפקדה הלאומית המאוחדת ביקשו שלא להביא את העימות לפסים אלימים, ואולם החיכוך היום-יומי היה חזק מכל הדרישות ומההנחיות שניתנו לפעילים. חמאס היתה אומנם כוח צעיר, רענן וקטן ביחס לפתח, אבל כזה שהציב אתגר ממשי בפני פתח ואש"ף. הוא שבר את הדיכוטומיה בין אסלאם לפוליטיקה שגזרו המשטרים הערביים, בכך שהעניק לגיטימציה לשילוב הזה. פתח נדרשה להתמודד עם יריב המציע

את אותם רעיונות, אך טוען שמימושם לא היה אפשרי עד כה משום ה"ניתוק" שלהם מן הדת.¹⁷ אלא שעל פי הזרם הלאומי יש בשילוב הזה בין הדת ללאומיות סכנה של אי-הכלה. האסלאם באמצעות הטוטאליות שלו זונח ואף מקפח את זכויותיהם של הלא-מוסלמים, מציב אותם בעמדה נחותה וחותר להשלטת הדת על חיי המדינה. הערביות שהתגבשה לכדי רעיון לאומי נועדה במידה רבה להוות תחליף לטוטאליות של דת האסלאם. חמאס נתנה בעלייתה ביטוי ראשון לעלייה בכוחו של האסלאם הפוליטי שהחלה להסתמן אז, ועוררה תקוות רבות בקרב הציבור שהדת היא חלק מרכזי בזהותו.¹⁸ היא האשימה את יריביה בשחיתות, בהזנחת האינטרס הציבורי, בנטישת הפליטים והחלשים בחברה הפלסטינית ובעיסוק בענייניהם הפנים-ארגוניים והאישיים. היו אלה האשמות שנפלו על אוזניים קשובות וחזקו את מעמדו הציבורי של חמאס.

האתגר הכבד שחמאס נדרשה להתמודד עמו הופיע עם החתימה על הסכמי אוסלו. ראשי הארגון תהו כיצד להמשיך להתנגד לישראל מבלי להיכנס לעימות עם הרשות הפלסטינית, ואיך מכשילים את ההסכם הזה מבלי להיגרר למלחמת אחים.

האתגר הכבד יותר שחמאס נדרשה להתמודד עמו הופיע עם החתימה על הסכמי אוסלו. ראשי הארגון תהו כיצד להמשיך להתנגד לישראל מבלי להיכנס לעימות

עם הרשות הפלסטינית, ואיך מכשילים את ההסכם הזה מבלי להיגרר למלחמת אחים. התשובה הייתה לדחות את העימות הגדול לשלבים מאוחרים יותר, ובינתיים לערער את אמון הציבור בהסכמים הללו.

החיכוך השוחק

הנחיות הפעולה של חמאס לאנשיה ערב הגעתה של הנהגת אש"ף לאזור באפריל 1994 הדגישו את חשיבות אי-החיכוך עם כל גורם שלטוני פלסטיני, לצד המשך ואף הגברה של ההתנגדות החמושה לישראל. ההוראה הייתה להימנע מכל חיכוך עם מנגנוני הביטחון הפלסטיניים, אפילו במחיר של "הושטת הלחי השנייה".¹⁹ מחד גיסא, אנשי חמאס חששו מפני כניסה לעימות פנימי שבו יאבדו את התמיכה הציבורית שממנה נהנו עד אז, ומאידך גיסא הם ראו בכך את מבחנו של אש"ף ושל ערפאת שעמד בראשו: האם יתייצב נגד פעילי חמאס, יאסור את "ההתנגדות לכיבוש" ויופיע בפני הציבור כמשרתה של ישראל, או יבליג, יעלים עין ולא יפעיל את מלוא הלחץ, כפי שישראל ושאר המשקיפות שחתמו על ההסכמים הללו מצפות ממנו? המציאות שהתפתחה בחודשים הראשונים להקמתה של הרשות הפלסטינית שיחקה היטב לידיה של חמאס. ישראל יצאה אומנם מן הרצועה, אולם פעולת הטרור שביצע הג'האד האסלאמי בחלוף פחות משבועיים מצאתה והתקפות נוספות שביצעה חמאס אילצו אותה להחמיר את הליכי הכניסה והיציאה במעברים מהרצועה ואליה. בהדרגה צומצמו היקף הסחורות והאנשים שעברו במעברי הגבול בין הרצועה לישראל. הפסדים רבים נגרמו לסוחרים שסחורותיהם נתקעו ולא שווקו, וחופש התנועה שהוגבל פגע קשות במרקם חיי היום-יום בתוך רצועת עזה. שיעור התעסוקה החל להידרדר ועימו גם כוח הקנייה של התושבים. חיי המסחר השתבשו במידה רבה ומשבר הציפיות היה כבד. התקווה הגדולה ששררה ערב החתימה על הסכמי אוסלו להפיכת עזה לאזור פורח הלכה והתבדתה. הסיסמאות שלפיהן "עזה תהיה סינגפור" נראו תלושות מן המציאות. הזעם כלפי הרשות הלך והתעצם וחוסר האמון בישראל הלך וגבר. היא נתפסה בעיני רבים כמי שהביאה לכאן את הנהגת אש"ף מתוניס על מנת שתתפוס את מקומה ותשחרר אותה מנטל האחריות על הרצועה, ולא בהכרח כדי לכוון הסדר שלום. תחושת המחנק הייתה כבדה והרצועה הוגדרה כבית כלא אחד גדול. הוויכוח שכבר אז החל להדהד בין אבו מאזן לערפאת באשר למסר המתבקש מצד הרשות כלפי ארגוני האופוזיציה הפלסטיניים תפס חלק מרכזי בשיח הציבורי שהתנהל אז. רבים צידדו באבו מאזן שתבע מערפאת יד קשה כלפי ארגונים אלה וויתור על האופציה הצבאית שבה המשיך לדגול, משום היותם מנוגדים להסכמים שנחתמו, ומתחו ביקורת על ישראל על כך שאין היא מעמידה את ערפאת במקומו ומונעת את השיח הכפול שאימץ במגעיו עם ארגונים אלה.²⁰

המסר שנקלט בציבור פעל אף הוא לטובת חמאס – הסכמי אוסלו לא נועדו לשפר את מצב הציבור, לא טובת העם עמדה לנגד עיני החותמים אלא טובתם של אנשי אש"ף ופתח. זאת, בעוד ערפאת רצה רק להבהיר לכל מלעזיו שעודנו מחזיק באופציה הצבאית, כדי שתדמיתו כלוחם ומהפכן לא תיפגע. אבל הימנעותה של ישראל, שנהגה לקדש את ביטחונה, מנקיטת גישה תקיפה כלפי ערפאת נתפסה בציבור כקונספירציה שהייתה אמורה לשרת את שני הצדדים שחתמו על ההסכמים. מציאות זו הלכה והסתבכה בגלל ההשפעות השליליות שהיו לה על דעת הקהל בתוך מדינת ישראל. גם שם תבעה אופוזיציה חזקה להפסיק את יישומם של הסכמי אוסלו נוכח פעולות הטרור. המתנגדים ראו בכך הוכחה ניצחת לכך שאין בצד הפלסטיני רצון או יכולת לעמוד בהתחייבויות שנטל על עצמו, ואין בחתימתו על הסכמים כדי להצביע על כנות כוונותיו. חמאס מצידה הבינה שפעולות הטרור משיגות את מטרתן, הן מגדילות את האשראי הציבורי שהיא זקוקה לו וגם מעצימות את ממדי ההתנגדות של החברה הישראלית להסכמים אלה.

רצח ראש ממשלת ישראל יצחק רבין ב־4 בנובמבר 1995 סימן את ראשית המפנה במערכת היחסים בין הרשות הפלסטינית לחמאס. ערפאת, שראה ברבין שותף ופיתח כלפיו יחס של אמון, חש שלבנה משמעותית בבניין שבנו יחדיו התמוטטה. עם זאת הוא האמין, כמו ישראלים רבים, שאת החשבון תשלם האופוזיציה בבחירות שאמורות היו להיערך במאי 1996.

אולם הימים שחלפו המחישו לערפאת את ממדי הסכנה באי־הפעולה נגד הטרור של ארגוני האופוזיציה. חמאס ניצלה את מבוכת הרשות הפלסטינית, ראתה

ברצח התפתחות חיובית והמשיכה בניסיונותיה להכשיל את תהליך היישום של הסכמי אוסלו. היא ביצעה סדרה של פעולות טרור שערערו עד מאוד את אמון הבוחר הישראלי בצד הפלסטיני. התוצאה הייתה שמתנגדי ההסכמים ניצחו בבחירות והעמידו בסימן שאלה גדול את המשך יישומם. השאלה שהדריכה את הנציגים הישראלים מעתה בדיוניהם עם הפלסטינים הייתה כיצד להימנע מיישום סעיף כזה או אחר בהסכם מבלי שייחשב הדבר כהפרה שלו, ולא כיצד ליישמו באופן שיישביע את רצון שני הצדדים. במילים אחרות, המוטיבציה שינתה כיוון, והדרישה להוכחה עצמית מהצד הפלסטיני גברה.

רק לאחר הבחירות הללו הבין ערפאת את מה שסירב

להבין קודם, שהחורבן שחמאס ותומכיה מנסים להמיט על תוכניתו המדינית ממשי ביותר, וכי אם לא יפעל ביתר אינטנסיביות נגדה ונגד ארגוני האופוזיציה האחרים, יאבד אף הוא את שלטונו. ואכן, מסע הרדיפה והנשיפה בעורף שבו פתחה

ערפאת, שראה ברבין שותף ופיתח כלפיו יחס של אמון, חש לאחר הירצחו שלבנה משמעותית בבניין שבנו יחדיו התמוטטה. עם זאת הוא האמין, כמו ישראלים רבים, שאת החשבון תשלם האופוזיציה בבחירות 1996.

הרשות הפלסטינית נגד האופוזיציה לאחר הבחירות בישראל היה חסר תקדים. רבים מהם נעצרו ונכלאו, כלי נשק הוחזרו וגבר המעקב אחר הכספים הנכנסים לקופותיהם ואחר השימוש בו, הפעילות שהם עושים והתכנים שעולים בה. גם שיתוף הפעולה עם מנגנוני הביטחון הישראליים השתפר, וכן הדימוי של הרשות הפלסטינית בעיני הקהילה הבינלאומית ומדינות ערביות.

בחלוף כשנתיים הרימה חמאס ידיים. במסיבת עיתונאים באוקטובר 2000 ביקש מנהיג התנועה אחמד יאסין לייחס את מיעוט הפיגועים מצד ארגונו בראשית אינתיפאדת אל-אקצא לעובדה שבחמאס "סבלו מבעיות בעבר שהכול מכירים".²¹ מעל דפי ביטאון חמאס 'פלסטין אל-מסלמה' התנהלו דיונים סביב השאלה "האם אבדה ההתנגדות החמושה (אלמקאומה) את הרלוונטיות שלה?"²² האהדה הציבורית שחמאס המוכה זכתה לה עד אז פחתה, והארגון צמצם עד מאוד את פעולות הטרור שלו נגד ישראל. הוא נכנס לתהליך של חשבון נפש שבו בלט מרכיב ההשלמה עם מגבלות כוחו אל מול העוצמה העוטפת את הרשות הפלסטינית של ערפאת. לפחות לפרק זמן מסוים, נדמה היה שהמאבק בין השניים הוכרע ומנהיגי הארגון הגיעו לכלל הכרה שמדובר בעידן המחייב התוויה של מדיניות חדשה ושימוש באמצעים אחרים. יאסין ואחרים בהנהגה הודו בראיונות בתקשורת – שהעניקו בתקופה שבה הגבירו מנגנוני הרשות הפלסטינית את לחצם – בחולשתו של ארגונם ובאי יכולתו להתמודד עם מה שהגדירו כקואליציה מרובעת ורבת עוצמה הכוללת את הרשות הפלסטינית, ישראל, ארצות-הברית, הקהילה האירופית ומדינות ערביות, בעיקר ירדן.

זוהי למעשה סגירה של פרק ראשון במערכת יחסים רוויה בזעם ובדמים, שנפתח עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה והסתיים טרם פרוץ האינתיפאדה השנייה. חמאס המודעת לחולשתה כופפה את ראשה תוך הבנה שהמציאות אינה פועלת לטובתה. היא האמינה שהעניין זמני ומוטב לאבד מעט עתה ולהרוויח הרבה בהמשך כי הרי, כך העריכה, ישראל לעולם לא תיתן לצד הפלסטיני את מבוקשו. הפלסטינים נדרשו להוכיח אמינות וקשר בין דבריהם למעשיהם, ושיש בכוחם לשלוט בשטחים שנמסרו להם. ישראל, כך סברו, נהנתה בריזמנית ממעמד של שופט וצד בהסכם. כך טענה חמאס וביטאה בכך תחושה רווחת ביותר בציבור הפלסטיני. ערפאת ואנשיו האמינו שהצדדים השלישיים ששימשו מתווכים – ארצות-הברית ואירופה – ימלאו את החסר בא-סימטריה הזו. חמאס לא חדלה לטעון מאז ועד עתה כי לא ניתן להגיע להסדר עם שום צד במצב של חולשה וללא מימד השוויוניות.

המציאות אכן התפתחה באופן שחזתה חמאס. המשא ומתן בין ישראל לאש"ף כשל, נפתחה מסכת מחודשת של עימותים רוויי דם בין ישראל לפלסטינים, חמאס חזרה לזירה כגורם הרבה יותר חזק, עם לגיטימציה ציבורית רחבה יותר. כאן גם מתחיל הפרק השני של החיכוך הבין-ארגוני בין שני גופים אלה, רווי בחוסר אמון

ובמידה רבה של תחרותיות נוכח התחזקות חמאס ועקוב מדם. בסופו בולט הדיסוננס בין ההבנה במגבלות הכוח של כל צד והצורך להתאחד, לבין החסמים הרבים המאיימים על הזהות הארגונית ומונעים את האחדות.

לקחים

אפשר להגדיר את האינתיפאדה שפרצה בשלהי שנת 1987 בשטחי רצועת עזה והגדה המערבית כ"האביב הערבי הראשון". אבל בניגוד לאביב הערבי, האינתיפאדה הראשונה חוללה שינוי בתודעתם של רבים בשני הצדדים. היא יצרה מציאות בה המימד ההמוני הוביל את ההנהגה ולא להיפך, ורק לאחר מכן נתקבלו ההחלטות. כלומר תהליך של Bottom up בו היוזמה עברה מהרמה העממית לידי הנהגת אש"ף. היא הניחה לפתחה של ישראל אתגר שהיה שונה מכל האתגרים שעיימם התמודדה עד אז, והכרזת העצמאות הפלסטינית ב-1988 שבאה בהמשכה העמידה סימן שאלה סביב ההנחה הישראלית ששלטה עד אז, שלפיה הפלסטינים לא יקבלו את נוכחותה באזור.

אולם דומה שהתמורה העיקרית התחוללה בתוך הבית הפלסטיני. האתגר שהניחה התפתחות זו לפתחה של חמאס ושאר גורמי האופוזיציה היה כבד. הציבור, כך קיוותה חמאס, ייטה לכיוונה בשל הצעד מרחיק הלכת שהיה בהכרזת העצמאות וההתנגשות שהוא יצר עם העקרונות הלאומיים. אולם הציבור נתן גיבוי למהלך

הזה, העניק אשראי לאש"ף והיה למעשה המשענת שעליה נשען בראשית התהליך. צמרת אש"ף ותומכי התהליך סברו שהחיבור עם ישראל לצד התקדמות עימה במישור המדיני יביאו פריחה כלכלית ויהוו מנוף לחץ על חמאס ועל ארגוני אופוזיציה אחרים, שהרבו להזהיר מפני מה שהגדירו: ללכת שבי אחר ישראל והחסות הבינלאומית. במילים אחרות, הערך המוסף שהיה ויש לאש"ף על פני חמאס ביריבות העמוקה ביניהם הוא השותפות עם ישראל. אם היא מתנהלת באורח חיובי ומניבה תוצאות חיוביות, יש בה כדי להסיר חסמים פלסטיניים רבים הנטועים עמוק בדת, בהיסטוריה ובמשקעים שהותיר הסכסוך עם ישראל. הנטישה של אש"ף את התביעה לסילוק ישראל מן האזור גרמה להיפרדות החבילה הפלסטינית. מאז אין עוד קוטב אחד שיכול להוביל מהלך לפתרון הבעיה הפלסטינית ללא

הנטישה של אש"ף את התביעה לסילוק ישראל מן האזור גרמה להיפרדות החבילה הפלסטינית. מאז אין עוד קוטב אחד שיכול להוביל מהלך לפתרון הבעיה הפלסטינית ללא הקוטב השני, ובהיעדר אחדות, החולשה הפלסטינית הופכת לשיתוק כמעט.

הקוטב השני, ובהיעדר אחדות, החולשה הפלסטינית הופכת לשיתוק כמעט. בראייתם של חלקים בציבור הפלסטיני לפחות, ישראל – הגורם השלישי בתוך המשוואה הזו – לא מילאה את תפקידה. היא לא התייצבה לצד אש"ף ולא הוכיחה ליריב שלו

שקלושים סיכויי בהתמודדות עם מי שחתום עימה על הסכמים. ערפאת שעמד אז בראש המערכת הפלסטינית אומנם שיבש מאוד – בלשונו הכפולה ובשימור האופציה הצבאית – את התהליך הזה, אבל מנגד עורר זעם רב כלפיו בכלי תקשורת ערביים, בצמרת אש"ף ובעיקר בקרב רבים ברחוב הפלסטיני, שהכירו את ישראל והאמינו שהיא לא תיתן יד להתנהלות כזו ותמלא תפקיד של מנטור המעלה מחדש על הפסים את מי שסוטה מהם. לא פלא אם כן שאחמד יאסין וחבריו בחמאס דיברו במונחים של הרמת ידיים אחרי שהמנגנונים של ערפאת החלו לפעול ביתר תקיפות נגד הארגון (1997–2000). בחמאס הבינו שערפאת נשען על הכתפיים הרחבות של ישראל והקהילה הבינלאומית. הם ראו בשימוש שעשה ערפאת בגיבוי הישראלי והבינלאומי שינוי בכללי המשחק הפנים-פלסטיני, ונכונות שלו לסכן את תדמית המהפכן הלוחם שדבק בה עד אז. הגיבוי הציבורי שהוא קיבל למהלך זה תרם אף הוא לחולשת חמאס.

כאמור, המציאות התהפכה על פניה בשנית עם פרוץ האינתיפאדה השנייה בסוף שנת 2000. אולם הלך שיש להפיק מהתפתחויות אלה הוא שישראל הייתה ונותרה שחקנית מרכזית מאוד בזירה הפנים-פלסטינית. בעיני הציבור הפלסטיני הייתה ישראל חלק מהנדונה שהביא עימו אש"ף למחלוקת עם ארגוני האופוזיציה, והמסה הקריטית שתכריע את המחלוקת הזו. אם היא תעמיד את הציבור הפלסטיני לנגד עיניה ותגבה את דרך ההכרה בה ובמשא ומתן שאש"ף בחר, היא תוכיח לו כי הגיבוי שנתן למהלך הזה בראשיתו היה נכון. אם היא תשקיע את משאביה רק במאבק בטרור ובהתנגדות החמושה של האופוזיציה החמאסית, היא עלולה לשחוק את התמיכה הציבורית הפלסטינית השיורית בתהליך ואת מעמדה של ההנהגה. הכרעת המחלוקת הזאת בין שני גופים אלה חיונית מאוד למימוש כל הסדר או תהליך מדיני. אומנם ערפאת לא סייע בהתנהלותו לממש את הלך הזה, אבל ציפיות הציבור מישראל היו גבוהות בשנים אלו וכיום – שנים אחרי ערפאת – מימושו של לך זה עדיין מעשי.

הערות

- 1 התקופה השנייה שאינה נסקרת כאן מ־2000 ועד 2017 מלמדת על הסיבות והקשיים בהשגת הפיס הפנימי, על התחזקות חמאס מחדש, על החיכוך המחריף ביניהם ועל המאבק על ההגמוניה בזירה הפלסטינית.
- 2 בוועידת רבאט 1974 הכירה הלגה הערבית באש"ף כנציג הבלעדי של העם הפלסטיני.
- 3 איסמעיל הנייה יו"ר הלשכה המדינית של חמאס אמר בנאום שנשא חודשים אחדים אחרי ניצחון חמאס בבחירות בוועידת הדיאלוג הלאומי שהתכנסה בעזה, ונועדה למצוא פתרון למחלוקת הפנימית שהקשתה על הקמת ממשלה בראשותו ב־25 במאי 2006: יש נתון שאיננו חולקים עליו והוא שיש שני כוחות ראשיים ברחוב הפלסטיני, פתח וחמאס, הנהנים מתמיכה עממית רחבה... אין בית שאין בין

- בניו השתייכויות לשני הכוחות הללו נסה את זה http://www.wafa.ps/ar_page.aspx?id=U3Yowqa63434337450aU3Yowq
דברים ברוח זו השמיע ח'אלד משעל, קודמו של הנייה בתפקיד היו"ר, בשנים שלאחר ההפיכה ברצועה. הוא נהג להדגיש: "טעינו כשחשבנו שנוכל לשלוט לבד... כל מחשבה על אלטרנטיבה היא טעות... השיתוף הוא הפתרון". <https://bit.ly/2CI5rmx>.
4 זאב שיף, אהוד יערי, **אינתיפאדה**, שוקן, תל-אביב 1990, עמ' 351.
- 5 ההתנתקות הידרנית באה חודשים אחדים אחרי פרוץ האינתיפאדה הראשונה. המלך חוסיין פתח בתהליכי "ירדניזציה" שנים אחדות קודם לכן, וראה באינתיפאדה הזדמנות לחדד את הזהות הידרנית לעומת הזהות הפלסטינית, ולהסיר מעצמו אחריות לגורל הגדה המערבית.
- 6 ראו למשל כרוז חמאס שהופץ ב-23 בפברואר 1988, חודשים אחדים אחרי פרוץ האינתיפאדה הראשונה, שבו הוא מגנה את "הרצים והמתנשפים אחר שולץ ושליחי ... כדי להשלים עסקאות עלובות מאחורי הקלעים". שאול משעל, ראובן אהרוני, **אבנים זה לא הכל – האינתיפאדה ונשק הכרוזים**, חדקל, תל-אביב, 1989, עמ' 209.
- 7 שם, עמ' 134.
- 8 שם, עמ' 142.
- 9 שם, עמ' 159.
- 10 אבו מאזן בנאומו במועצה המרכזית של אש"ף (27 באוקטובר 2018) עודד את השומעים באומרו שהתקופה אחרי הגירוש מלבנון (1982) הייתה קשה יותר לאש"ף מאשר התקופה הנוכחית. הוא הזכיר שלא ניתן היה לכנס את מוסדות אש"ף בשנת 1984, כי לא היה קוורום שאפשר את ההתכנסות. אנשים, לדבריו, התנערו מחברותם בארגון ולא רצו להשתתף בכנסים הללו. היה צורך לגייס חברים על מנת להפעיל מחדש את המוסדות הללו.
- 11 מצטטא כבהאא, **הפלסטינים – עם בפזורתו**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה, 2010, עמ' 282.
- 12 ראו למשל הסקירה שלהלן שפורסמה בשנת 2016: <https://bit.ly/2HatzxO>.
- 13 "Declaration Project", Declaration of Independence (1988), <http://www.declarationproject.org/?p=397>.
- 14 ראו מתי שטיינברג, **עומדים לגורלם – התודעה הלאומית הפלסטינית 1967–2007**, ידיעות אחרונות, 2008, תל-אביב, עמ' 249.
- 15 ראו בטאון חמאס: **פלסטיין אל-מסלמה**, דצמבר 1988; ראו גם הפרסום שלהלן, הסוקר את עמדת חמאס בסוגיית ההסדר המדיני, עמ' 99–100, <https://bit.ly/2CgjARO>.
- 16 הדברים מיוחסים לחליל קוקא איש חמאס, שגורש ממחנה הפליטים שאטי בעזה בראשית האינתיפאדה הראשונה, הגיע לירדן וסירב להיפגש עם ערפאת. זאב שיף, אהוד יערי, **אינתיפאדה**, שם, עמ' 239.
- 17 מאיר ליטבק, "חמאס: אסלאם, זהות פלסטינית וג'יהאד", בתוך: מאיר ליטבק, עורך, **אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1997, עמ' 156–157.
- 18 בולט מאוד סעיף 27 באמנת חמאס הראשונה, המסביר את הפער בינו לבין פתח והזרם הלאומי בריחוקו של אש"ף מדת האסלאם ובכך שאימץ את רעיון המדינה החלונית, "ביום בו יאמץ אש"ף את דת האסלאם כדרך חיים אנו נהיה חייליו". זאב שיף, אהוד יערי, **אינתיפאדה**, שם, עמ' 364.
- 19 **سَامِد سَفَلَا يَلَاء عَافِلَا دَوَحُو لَاتَقْلَا بَنَجَة لَوْدَ أَقْلُو**, ספטמבר 1993. (בתרגום מעט חופשי, נייר ראשוני: איך להימנע מעימותים פיזיים מבלי לאבד את זכות ההגנה

העצמית) ורקה אוליה חול: תג'נוב אלאקתתאל וחדוד אלדפאע ענאלנפס. ספטמבר 1993.

20 ראו למשל מאמר שפרסם אבו מאזן בעיתון 'אלקודס' המזרח-ירושלמי שנים אחדות לאחר מכן, שבו מתח ביקורת קשה על ערפאת והאשים אותו בכל תחלואי הפלסטינים מאז הוחל ביישום ההסכמים. הכוונת האינתיפאדה למסלול צבאי הסיטה אותה ממסלולה הנכון... **אלקודס**, 27 בנובמבר 2002.

21. אתר חמאס 13 אוקטובר 2000, לאו תקופת האסמה האסמא נקלו קזהאג באתכלא : ניסאיה דמחא גישיلا
مهشويج كئيرحت نيمسملاو برعنا نم ديرن

22 ביטאון חמאס, פלסטין אל-מסלמה, אפריל 2000, עמ' 16-20.